

M.NIZANOV'TIŃ “AQIRET UYQÍSI” POVESTINDE YAD XRONOTOPINIŃ KÓRKEMLIK XIZMETI

Qabilova Gózzal

QMU Magistratura bólimi

Ádebiyattanıw: qaraqalpaq ádebiyatı qánigeligi 1-kurs magistrantı.

libranasevenus@gmail.com

ORCID iD: 0009-0001-8662-0950

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11164288>

Annotaciya. Bul maqalada ádebiyatta “xronotop” túsinigi, “yad” xronotopı, M.Nizanovtıń “Aqiret uyqısı” shıǵarmasında “yad” xronotopınıń kórkemlik xizmeti hám qollanılıw ózgeshelikleri aytilǵan.

Gilt sóz. Xronotop, “Yad” xronotopı, retrospekciya-yad usılı.

“MEMORY” CHRONOTOPE IN M.NIZANOV'S STORY “AFTERLIFE SLEEP”

Abstract. This article examines the concept of “chronotope” in literature, the chronotope “memory”, artistic service and the features of the use of the chronotope “memory” in the story “Afterlife sleep” by M.Nizanov.

Key words. Chronotope, “memory” chronotope, retrospective-memory method.

“ПАМЯТЬ” ХРОНОТОП В ПОВЕСТИ М.НЫЗАНОВА “ЗАГРОБНЫЙ СПАТЬ”

Аннотация. В данной статье рассматривается понятие “хронотоп” в литературе, “память” хронотоп, художественное служение и особенности использования хронотопа “память” в повести М.Нызанова “Загробный спать”

Ключевое слово. Хронотоп, “Память” хронотоп, метод ретроспектив-память.

Búgingi kúnimizde dúnya ilimi kúnnen-kúnge óz rawajlanıwınıń joqarǵı shıńlarına erispekte. Sol qatarı ádebiyattanıw ilimi de rawajlanıp, óziniń jańasha izertlew baǵdarlarına, usıllarına iye bolmaqta. Dúnya ádebiyattanıwındaǵı jańa izertlew baǵdarlarınıń biri bul – ádebiyattaǵı xronotop máselesi.

“Xronotop” termini ádebiyattanıwǵa eń dáslep M.Baxtin tárepinen kiritilip: “Ádebiyatta kórkem qabıllanǵan waqıt hám mákanniń óz ara birligin xronotop deymiz”, -dep anıqlama bergen edi. [1:234]

“XX ásiridin aqırı XXI ásiridin baslarında ádebiyattanıwda xronotop ádebiy-estetikalıq qubılısın úyreniwidin teoriyalıq, ámeliy hám ulıwmalıq baǵdarı payda boldı.

1. *Teoriyalıq baǵdarda* waqıt hám keńislik kategoriyası mánisin túsiniw, onıń áhmiyeti, rolı, kórkem shıǵarmadaǵı wazıypalarınıń ózińe tán tárepleri izertlenedi;

2. Ámeliy baǵdarda xronotop teoriiyası bir jazıwshı dóretiwshiligi mısasında úyreniledi;

3. Ulıwmalıq baǵdarda waqıt hám keńislik shıǵarmanıń bárshe komponentleri, kórkemlik kriteriyaları menen pútinlikte analizlenedi.” [4] – dep jazadı B.Tórayeva. [5:148]

Maqalada izertlewge tartılǵan obyekt – “Aqiret uyqısı” povestin analizlewde joqarıdaǵılardan ulıwmalıq baǵdar bassılıqqa alındı.

Shıǵarmanıń bas qaharmanı – Ótemurat ğarrı. Povestte súwretleniwshı tiykarǵı waqıyalar Ótemurattıń átirapına qurıladı.

“Aqiret uyqısı” shıǵarmasında syujet shıǵarmanıń bas qaharmanı Ótemurattıń jaslıq dáwirinen, Bazar kempir hám Genjegúl kempirlerdiń kúndelikli ómirin súwretlewden baslanadı.

Hám bul waqıyalar prof Q.Orazımbetov jazǵanıńday Ótemurattıń ǵarrılıq dáwiri menen ushlastırıladı. “Ótemurattıń miy tamırları jarılıp eki dúnyanıń ortasına túsip qalıwı menen povesttegi tiykarǵı waqıyalar baslanadı”. [3]

Ádebiyatta kórkem waqıttıń túrli formaları bolıp, solardan anıq hám abstrakt waqıt basqa formalardan ajıralıp turadı. Kórkem waqıt shıǵarma syujeti ushın áhmiyetli. Óytkeni, shıǵarmadaǵı súwretlenip atırǵan waqıt penen astronomik waqıt tuwrı kelmeydi. Jazıwshı waqıttı aytajaq ideyası, maqsetine qaray tıǵızlastırıwı, keńeytiwi múmkin. “Anıq waqıt – bul avtor/bayanlawshı tárepinen kórsetilgen yamasa shıǵarmanıń ulıwma mánis ańlatıwshı bóleklerinen bilip alınatuǵın waqıt. Abstrakt waqıttıń ózine tán ózgesheligi waqıtqa (*shıǵarmadaǵı anıq waqıtqa*-G.Q) baylanıslı bolmaǵan syujet hám konflikt, mángi obraz hám mángi qádiriyatlar esaplanadı” [6:129]

“Aqiret uyqısı” povestinde kórkem waqıt anıq formada da, abstrakt formada da qatar qollanıladı. Bul eki formanı bir-birine baylanıstırıw xizmetin shıǵarmanıń 3-bet birlik formadaǵı bayanlawshı atqaradı. Ol eki waqıt formasında da kózge tússe de, tiykarǵı xizmeti anıq waqıt penen baylanıslı boladı.

Al, shıǵarmadaǵı abstrakt waqıt formasında syujet hám kompoziciyanı qurıwda tiykarǵı xizmet yad xronotopına júklenedi. Shıǵarmanıń 27 bólimnen qurılǵan kompoziciyalıq dúzilisi derlik tolıǵı menen yad xronotopı járdeminde oqıwshı kóz aldına sáwlelendiriledi. Yad xronotopında bayanlawshı tolıǵı menen joq bolmaydı, ol óz wazıypasın atqarǵanı menen, oqıwshınıń tiykarǵı dıqqatı yad xronotopına qurılǵan waqıyalarǵa qaratıladı.

“Yad xronotopı – qaharmanlar basınan ótkergen, onıń ótmishinde júz bergen waqıyaların qıyalında qayta sáwlelendiriw jaǵdayı bolıp, obraz ruwxıyatındaǵı ózgeris nátiyjesinde júz beredi.” [6:132]

B.Tórayeva “ruwxıyatındaǵı ózgeris” degende quwanıw yamasa qapa bolıw sıyaqlı ruwxıy ózgerisler nátiyjesinde qaharman óz ótmishin eslewin názerde tutqan bolsa, al “Aqiret uyqısı” povestinde ruwxıy ózgeristen soń emes, fizikalıq ózgeristen (*Ótemurat ǵarrınıń miyine qan quyılıp qulawı* – G.Q) soń yad xronotopı kórkemlik xizmette jumsalıp, shıǵarmanıń tiykarǵı syujeti baslanadı..

Bunda jazıwshı syujet qurıwda retrospekciya usılınan paydalanadı. “Retrospekciya ótken hám házirgi zamanlardıń janlı baylanısın kórsetiw imkanıń beriwshi ádebiy usıl. Zamanagóy romanlarda retrospekciyanıń yad, gúrriń, ápsana, epigraf formaları bar. **Retrospekciya – yad** bunda qaharman óz ótmishinde júz bergen, sanasına sinip ketken waqıyalarǵı esleydi.” [7:182]

M.Nızanov “Aqiret uyqısı” povestinde retrospekciya-yad usılın hám yad xronotopın qatar qollana alǵan.

Yad xronotopınıń “Aqiret uyqısı” povestindegi tiykarǵı xizmeti – syujet hám kompoziciyanı shólkemlestiriw. Bul sózimiz tómendegi mısalda óz tastıyqlawın tabadı: “Embergen qotır qolların tartıp alıp, Ótemurattıń bas ushına kelip otırđı. Negedur balası Ájimurat ta, aqlıǵı Asqar da, doktor da bul waqları joq edi. Kerek deseń jayda kórinbeydi. Hámme jaq sırdanday dala. Aspanda appaq bultlar anayaqtan mınayaqqa zıńıp kóship júr. Bálkim Ótemurat

kelmedigo dep kútip turgan shıgar bul bultlar. Kútsin, házir baradı. Tek Embergen qotır menen qońsılıq jılların bir esine túsirip alsın...” [2:15]

Bul qatarlar povesttiń 1-bóliminiń sonında keltirilip, basqa orınlarda bayanlawshınıń bunday “*eske túsirip alsın*” degen túsinigi ushıraspaydı. Óytkeni, usı orınnan soń yad xronotopı iske túsedı hám bayanlawshı waqıyalardı sırtta turıp bayanlaydı, waqıyalar óz-ózinen bolıp atırǵanday bolıp oqıwshıǵa seziledi. Bul da jazıwshınıń kompoziciya qurıw sheberliginen bolıp tabıladı. “...yad xronotopı shıgarma kompoziciyasın shólkemlestiredi, yaǵnıy shıgarma tolıǵı menen qaharman eske túsiriwleri shınjırınan ibarat boladı.” [5:132]

“Aqıret uyqısı” povestinde Ótemurat ótken ómirin balalıq jıllarınan baslap, ǵarrılıq jıllarına shekem yadına túsiredi hám mine usı eske túsiriwler shıgarmanıń tiykarǵı syujetine aylanadı. Bul syujet yad xronotopı járdeminde qurılıp, bunda bayanlawshı, Ótemurat hám basqa personajlar háreketi kózge túsedı. Ótemurattıń hám de basqa personajlardıń xarakterleri, ómirindegi waqıyalar, qıyınshılıq hám qılmısları mine usı yad xronotopı járdeminde ashıladı, bayanlanadı.

Olardıń bárshesi Ótemurattıń ómirindegi waqıyalar menen baylanıstırıladı.

Juwmaqlap aytqanda, “Aqıret uyqısı” shıgarmasında yad xronotopı shıgarmanıń tiykarǵı syujetin payda etiwde, shıgarma kompoziciyasın tartımlı hám qızıqlı bolıwında kórkemlik xızmet atqarıp tur.

REFERENCES

1. Бахтин М. М. Формы времени и хронотопа в романе. // Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. Москва, «Художественная литература», 1975.
2. Нысанов М. Ақырет уйқысы. Нөкіс, “Қарақалпақстан”, 2009.
3. Оразымбетов Қ. Тынышсыз руўх толғанислары. Алғы сөз. Нысанов М. Ақырет уйқысы. Нөкіс, “Қарақалпақстан”, 2009.
4. Temirbolat A.B. Kategorii xronotopa i temporalnogo ritma v literature. Monografiya. – Kazaxstan: Almati, 2009.
5. Tórayeva B. Xronotop shakllari olam tasvirini qayta yaratish vositasi sifatida // O’zbekistonda xorijiy tillar. –2022. –№1(42). –B. 146-168.
6. Tórayeva B. Xronotop poetikasining o’ziga xos xususiyatlari // FarDU. ILMİY XABARLAR. – 2022. –№3. –B. 127-133.
7. Tórayeva B. Чингиз Айтматов романларида хронотоп поэтикasinинг киёсий-типологик тадқиқи // Вухоро davlat universiteti ilmiy axboroti. – 2023. –№10. – B. 180-184.